

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Подано результати теоретичного аналізу проблеми професійного становлення особистості під час навчання у виші. Визначено роль професійної свідомості та професійного самоставлення у процесі професійного становлення майбутнього психолога.

Ключові слова: професійне становлення, професійно важливі якості, професійна самосвідомість, професійне самоставлення.

Постановка проблеми. В сучасних соціально-економічних умовах через їх суперечності та нестабільності зростає потреба у фахівцях, що мають здатність, з одного боку, ефективно реалізовувати цінності гуманістично спрямованої професійної діяльності, а з іншого – максимально реалізовувати власну суб'єктність в її умовах. Особливого значення це набуває у тому випадку, коли особистість фахівця виступає одним із основних інструментів здійснення його професійної діяльності. З огляду на це рівень вимог до особистості психолога невинно підвищується, що зумовлює зміну вимог і до процесу його професіоналізації, оскільки саме у ньому відбувається не лише розвиток особистісних структур, але і специфічна інтеграція особистісних властивостей та якостей, формування особистості як цілісної системи.

Специфіка роботи практичного психолога, система методів, які він застосовує в процесі вирішення професійних завдань, вимагають високого рівня його особистісного розвитку, зокрема особистісних якостей, які є важливим інструментом його професійної діяльності, та передбачає постійне пізнання ним самого себе, позитивну Я-концепцію й самоставлення, психокорекцію власних проблем. Особливо це стосується процесу навчання у вищій школі, коли відбувається інтенсивне професійне становлення студента як фахівця. Професійне становлення, зростання особистості майбутнього психолога як професіонала входить нині до кола пріоритетних завдань вищої школи. Відтак особливої уваги потребує вивчення складових цього процесу, його психологічних детермінант та умов.

Стан дослідження. Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних дослідників дозволяє констатувати, що у психології доволі детально досліджені різноманітні аспекти професійного становлення особистості (О. Асмолов, Г. Балл, І. Бех, О. Бодальов, Б. Боришевський, Л. Виготь-

кий, В Дружинін, Д. Ельконін, Е. Еріксон, Д. Зиглер, А. Ковальов, Г. Костюк, О. Леонтьєв, Б. Ломов, С. Максименко, В. М'ясищев, Г. Олпорт, К. Платонов, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Л. Хьєл, К. Юнг, та ін.).

Професійне становлення розглядається у психологічній літературі у контексті загальної проблеми життєвого становлення особистості. Як окремі аспекти проблеми професійного становлення вчені досліджували: розвиток особистості у процесі професійної діяльності, професійне самовизначення та деструкції, кризи професійного становлення, умови та ефективність професійної діяльності, адаптація людини до професійної діяльності, самодіяльність професійного становлення.

Проблема професійного становлення майбутнього психолога широко представлена у працях О. Бондаренко, С. Васьківської, Ж. Вірної, В. Власенко, Л. Долинської, О. Дусавицького, П. Горностаї, Т. Говорун, С. Заїки, О. Іванової, В. Карікаш, Н. Коломінського, Н. Крейдун, С. Максименка, В. Панка, Н. Пов'якель, Ю. Приходько, Л. Терлецької, Л. Уманець, Н. Шевченко, Н. Чепелевої, Т. Щербакової, Т. Яценко та інших. Ними висвітлюються питання актуальності особистісного зростання психолога під час навчання, розвитку його професійного мислення, комунікативної сфери, ціннісно-сислового ставлення до професії, умов формування професійно значущих якостей, визначена роль активних методів навчання та інтерактивних методик у процесі професійної підготовки, схарактеризовано вплив виховного чинника на становлення його особистості, особливості підготовки до різних аспектів професійної діяльності тощо.

Водночас проблема професійного становлення майбутнього психолога досі актуальна у зв'язку із відсутністю у психології усталеної системи поглядів на розуміння закономірностей становлення професіонала, суперечливістю окремих положень в існуючих підходах до цієї проблеми. Суттєвого уточнення потребують питання динаміки формування особистісних підструктур на різних етапах професійного шляху, маловивченими залишаються закономірності формування професійно важливих якостей, їх динаміка в ході професіоналізації та особливості взаємодії професійного та життєвого шляху особистості.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі особливостей професійного становлення майбутнього психолога та професійного самоставлення як однієї із його складових.

Виклад основних положень. У психологічній науці спостерігається неоднозначність у розумінні поняття «професійне становлення» представниками різних наукових підходів. У працях Г. Балла, Є. Зеєра, Є. Клімова та інших представників діяльнісного підходу професійне становлення розглядається як процес входження людини у професію,

проходження нею певних етапів професійного розвитку, основними показниками якого вважаються формування професійного досвіду та професійно важливі якості [4; 6]. З позицій системно-структурного підходу професійне становлення особистості розглядається через взаємозв'язок і цілісність професійних здібностей та професійно важливих якостей, що зумовлюють успішність діяльності [10; 11]. Представники ціннісно-мотиваційного напрямку (О. Борисова, І. Сапогова, В. Сержантов, В. Шадріков та інші) основним аспектом професійного становлення вважають розвиток професійної мотивації на основі формування ціннісних орієнтацій [13].

Професійне становлення дослідники цієї проблеми (А. Маркова, Т. Кудрявцев, В. Бодров) ототожнюють із процесом професіоналізації особистості, зазначаючи, що його результуючими аспектами є набуття соціальної зрілості, розвиток нових професійно важливих якостей особистості, перехід на наступний рівень професіоналізму. Ефективність професійного становлення, згідно з їх позицією, визначається об'єктивними показниками, які дозволяють оцінити міру відповідності особистості вимогам професії, та суб'єктивними, що виявляють ступінь відповідності професійної діяльності вимогам особистості [1; 8; 9].

У сучасній психологічній літературі сформувалася традиція розгляду професійного становлення через аналіз його стадій або періодів. У якості критеріїв поділу на стадії процесу професійного становлення вчені називають ставлення особистості до професії та рівень виконання нею професійної діяльності (Т. Кудрявцев); рівень професіоналізму особистості (К. Маркова); ступінь професійної зрілості (Дж. Сьюпер); соціальну ситуацію розвитку та провідну діяльність (Є. Зеєр).

Сучасний погляд на професійне становлення передбачає його розуміння в контексті загальної проблеми життєвого становлення особистості як процесу її прогресивної зміни під впливом професійної діяльності і власної активності, спрямованої на самовдосконалення та самоздійснення (О. Бодальов, Є. Клімов, М. Пряжніков та інші); розвитку суб'єкта професійної діяльності, що детермінований соціальною ситуацією розвитку, провідною діяльністю, та визначає набуття особистістю соціальної зрілості [11].

Взаємопов'язаними компонентами професійного становлення Є. Зеєр називає формування професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих і професійно важливих якостей та їх інтеграцію, готовність до постійного професійного росту, пошук оптимальних прийомів якісного і творчого виконання діяльності у відповідності до індивідуально-психологічних особливостей особистості. Важливими психологічними передумовами успішного професійного становлення

виступають сформований інтелектуальний потенціал, адекватна самооцінка, емоційна зрілість і саморегуляція особистості [4].

Найчастіше професійне становлення характеризується як продуктивний розвиток особистості у процесі засвоєння професійної діяльності, в якому виділяються певні стадії; послідовність їх проходження забезпечує набуття професіоналізму фахівця; стабільні етапи професійного становлення чергуються з кризовими; успішність переходу від однієї стадії до іншої пов'язана з адекватними уявленнями та відповідним ставленням фахівця до подальшої професійної діяльності [14]. Особливої уваги у процесі професійного становлення особистості заслуговує етап навчання у вищому навчальному закладі, оскільки саме цей період є сензитивним до розвитку професійних якостей студента [2; 8; 13].

Сутність професійного становлення під час навчання у виші становить професійне самовизначення, яке водночас виступає одним із показників його динамічності [3; 7; 12]. На думку А. Маркової, динаміка професійного самовизначення визначається зміною ставлення особистості до себе та зміною критеріїв такого ставлення. Потреба у самовизначенні, його рівень обумовлюються системою ставлень, в якій знаходиться людина, та ступенем її зрілості. Стійкі системи ставлень суб'єкта (до праці, до себе, до інших) у професійній діяльності утворюють професійний менталітет особистості та визначають її професійні позиції.

Основними результативними аспектами професійного становлення на етапі професійного навчання є професійна спрямованість, компетентність, соціально значущі та професійно важливі якості; готовність до професійного зростання.

Під професійно важливими якостями більшість дослідників розуміють ті якості людини, що впливають на ефективність здійснення професійної діяльності, водночас вони змінюються і відшліфовуються в ній. До професійно важливих якостей дослідники цієї проблеми відносять психічні процеси, психічні стани, мотиви, ставлення. Роль професійно важливих якостей у процесі професійного становлення є різною: на початкових етапах вони є більш значущими, тоді як на рівні майстерності їх значення практично нівелюється. У контексті фахової підготовки майбутнього психолога одним із ключових у системі професійно важливих якостей розглядаємо ставлення до себе. На цьому етапі професійного становлення самоставлення обумовлюється впливом соціальної ситуації розвитку майбутнього фахівця, а також системою провідних мотивів, які виражають його потребу у самореалізації.

Професійно важливі якості А. Маркова аналізує через мотиваційно-смыслову та операціональну сфери професіоналізму. На її дум-

ку, до мотиваційно-сислової сфери входять інтереси, мотиви та цілі. Операціональну ж утворюють професійні здібності, професійна свідомість, професійне мислення та інші.

Одними із важливих компонентів операціональної сфери професіоналізму є професійна свідомість і самосвідомість [8]. Під професійною свідомістю Н. Шевченко розуміє психічне утворення, що інтегрує у певні структуровані програми професійних дій професійні знання та вміння, а також знання людини про саму себе як представника певної професії. Дослідниця наголошує, що професійна свідомість є найголовнішою категорією, що реально відображає сутність професійного становлення і розвитку фахівця [16].

На провідній ролі професійної самосвідомості у професійному розвитку суб'єкта наголошують С. Васьковська, А. Деркач, В. Козієв, Л. Мітіна, Т. Миронова, О. Москаленко, О. Шарапов. За вивчення професійної самосвідомості дослідники спираються на вже вивчені особливості, властивості та функції самосвідомості особистості.

Професійну самосвідомість розуміють як комплекс уявлень людини про себе як професіонала, цілісний образ себе як професіонала, систему ставлень до себе як до професіонала (А. Маркова); усвідомлення людиною себе у просторі професійної діяльності (Л. Мітіна, А. Риднова); усвідомлення своєї приналежності до певної професійної групи (Б. Паригін); вибіркову діяльність самосвідомості особистості, визначену завданнями професійного самовизначення, усвідомлення себе в якості суб'єкта професійної діяльності (П. Шавір); внутріособистісний механізм, що забезпечує процес професіоналізації (О. Шарапов). Розвиток професійної самосвідомості виражається у рівні сформованості узгодженості, цілісності її складових. Також значну роль у цьому процесі виконує усвідомлення суб'єктом діяльності власної приналежності до професійної спільноти.

Високий рівень розвитку професійної самосвідомості, адекватна та стійка «Я-концепція» зумовлюють конструктивну професійну поведінку, що дозволяє психологу долати професійні та особистісні труднощі. Продуктом розвитку професійної самосвідомості виступає «Я-концепція», яка є особистісним ресурсом, та виконує ключову роль у формуванні результатів професійної поведінки, успішному аналізі проблемних ситуацій, плануванні, контролі, перетворенні професійної діяльності та себе як її суб'єкта [11]. Під професійною самосвідомістю практичного психолога на етапі підготовки у вищому навчальному закладі розуміємо усвідомлення психологом себе у просторі своєї майбутньої професії і діяльності, в системі власної особистості.

Відповідно до будови самосвідомості у структурі професійної самосвідомості традиційно виділяються когнітивний («Я – розумін-

ня»), афективний («Я – ставлення») та конотативний компоненти («Я – поведінка»), які змістовно охоплюють специфічні характеристики, що обумовлюють саморозвиток і самоактуалізацію суб'єкта у професійній діяльності. Когнітивний аспект професійної самосвідомості змістовно характеризується знанням про себе та розумінням себе як професіонала, афективний – системою ставлень до себе як фахівця та власної професійної компетентності, конотативний – тенденцією діяти стосовно себе як до професіонала та реальними діями, спрямованими на регуляцію професійної діяльності, самовдосконалення та саморозвиток.

Особливий інтерес для нашого дослідження становить змістовно-структурний аналіз афективного (емоційно-ціннісного) компоненту професійної самосвідомості, який описується через категорію ставлення. К.В. Карпінський розглядає професійне самоставлення як динамічну систему смислових структур і процесів, які орієнтують людину в індивідуальних зв'язках між її індивідуальними властивостями і процесами реалізації професійних мотивів і цінностей, а також регулюють її професійну поведінку, трудову діяльність та ділове спілкування. Тобто джерелом ставлення до себе та відображеного в ньому професійного смислу «Я» є мотиви та цінності, якими людина керується у власному професійному житті. На рівні індивідуальної свідомості об'єктивні ставлення, що породжують смисл «Я», набувають форми емоційних переживань і самооцінних суджень особистості про себе як суб'єкта праці [5].

У витоках професійного самоставлення, яке детермінує ефективність професійної діяльності майбутнього практичного психолога, лежить позитивне ставлення до себе, визнання особистісної цінності. Як і професійна самосвідомість, ставлення до себе як до суб'єкта професійної діяльності виконує функцію психічної регуляції професійної діяльності. Відображаючи об'єктивний смисл «Я» у професії, самоставлення регулює трудову діяльність, ділове спілкування суб'єкта з огляду на об'єктивні закономірності взаємодії індивідуальних властивостей зі специфічними факторами конкретної професійної діяльності і робочого середовища. Професійне самоставлення виконує роль однієї зі складових професійного становлення особистості.

Услід за К. Карпінським, О. Шараповим розглядаємо професійну діяльність і ставлення особистості до себе як до суб'єкта професії через їх взаємну обумовленість. З одного боку, формування професійного самоставлення детермінується взаємодією індивідуальних властивостей людини з предметом, умовами праці у процесі трудової діяльності, а з іншого – ставлення до себе як до суб'єкта професійної діяльності підпорядковує її протікання сталому об'єктивному професійному смислу «Я».

Як уважає О.О. Шарапов, структура професійного самоставлення майбутнього психолога характеризується сукупністю таких ставлень, як ставлення до себе як фахівця та до себе як особистості [15]. Зміна ставлення до себе як суб'єкта професійної діяльності і співвідношення між його компонентами часто пов'язана із внутрішньоособистісними конфліктами, що виступають індикатором загрози цілісності «Я», руйнування самоідентичності, наслідками чого є суб'єктивний характер відображення психологом дійсності та його упередженість у сприйнятті інших. Конфліктний характер ставлення до себе майбутнього фахівця сигналізує про бар'єри у процесі його самоадаптації, інтенційним об'єктом якої виступають внутрішні стани, власні характерологічні ознаки, недоліки та переваги, рішення, вчинки.

Високий рівень професійної самосвідомості, конструктивний позитивний розвиток спеціаліста детермінуються позитивним ставленням до себе, «іншого» та майбутньої професії. Водночас професійна самосвідомість сама є внутріособистісним механізмом, що забезпечує протікання процесу професіоналізації майбутнього фахівця.

Висновки. Теоретичний аналіз особливостей професійного становлення майбутнього психолога дає підставу стверджувати, що зміст поняття «професійне становлення» представниками різних психологічних напрямів розуміється неоднаково і потребує уточнення. Сучасний погляд на професійне становлення передбачає його розуміння як продуктивний розвиток особистості у процесі засвоєння нею професійної діяльності.

Сутність процесу професійного становлення і розвитку фахівця розкривається через категорію професійної свідомості, а показником його динамічності у процесі фахової підготовки є професійне самовизначення. Динаміка професійного самовизначення визначається зміною ставлення особистості до себе та зміною критеріїв такого ставлення. Результуючими аспектами професійного становлення особистості на етапі професійної підготовки виступають професійна спрямованість, компетентність, соціально значущі та професійно важливі якості; готовність до професійного зростання.

Професійна діяльність, як і професійний розвиток майбутнього фахівця, детермінуються станом його професійної самосвідомості. Остання визначається усвідомленням майбутнім психологом себе у просторі професії і діяльності, в системі власної особистості.

Афективним компонентом професійної самосвідомості виступає професійне самоставлення, яке є динамічною системою смислових структур і процесів, що відображає співвідношення індивідуальних властивостей людини із її професійними мотивами та цілями, а також здійснює функцію регуляції професійної діяльності. Ставлення до себе як до суб'єкта професійної діяльності є однією зі складових процесу

професійного становлення майбутнього практичного психолога. Управління процесом професійного становлення під час навчання у вищому навчальному закладі може здійснюватися шляхом планомірного формування у нього професійного ставлення до себе.

1. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: учеб. пособ. для вузов / В.А. Бодров. – М.: ПЕРСЭ, 2001. – 511 с.
2. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога / Ж.П. Вірна. – Луцьк: РВВ «Вежа»; ВДУ ім. Лесі Українки, 2003. – 320 с.
3. Гинзбург М.Р. Личностное самоопределение как психологическая проблема / М.Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1988. – № 2. – С. 19–26.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессий / Э.Ф. Зеер. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
5. Карпинский К.В. Профессиональное самоотношение личности и методика его психологической диагностики: моногр. / К.В. Карпинский, А.М. Колышко. – Гродно: ГрГУ, 2010. – 140 с.
6. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А. Климов. – Ростов н/Д.: Феникс, 1996. – 512 с.
7. Леонтьев Д.А. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего / Д.А. Леонтьев, Е.В. Шелобанова // Вопросы психологии. – 2001. – № 1. – С. 57–65.
8. Маркова А.К. Психология профессионализма: учеб. для студ. высш. учеб. завед. / А.К. Маркова. – М.: Высшая школа, 1996. – 456 с.
9. Митина Л.М. Формирование профессионального самосознания учителя / Л.М. Митина // Вопросы психологии. – 1990. – № 3. – С. 58–64.
10. Мясищев В.Н. Психология отношений: Избранные психологические труды / Алексей Александрович Бодалев, Владимир Николаевич Мясищев. – М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 356 с.
11. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю.П. Поваренков. – М.: УРАО, 2002. – 160 с.
12. Пряжников Н.С. Профессиональное самоопределение в культурно-исторической перспективе / Н.С. Пряжников // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 62–72.
13. Селезнева Н.Т. Изучение процесса личностно-профессионального становления будущих психологов / Н.Т. Селезнева, Н.Г. Иванова // Психология обучения. – 2007. – № 12. – С. 80–88.
14. Сурякова М.В. Психологічні особливості кар'єрних очікувань майбутніх інженерів-металургів у процесі професійного становлення: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.03. «психологія праці; інженерна психологія» / М.В. Сурякова. – Харків, 2009. – 22 с.
15. Шарапов А.О. Структура, динамика и условия развития эмоционально-оценочного компонента профессионального самосознания у студентов психологов / А.О. Шарапов // Социально-психологические проблемы профессионализации личности. – 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.site/konfefp/Home/2-seksia>
16. Шевченко Н.Ф. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки: монографія / Н.Ф. Шевченко. – К.: Міленіум, 2005. – 298 с.

Крыкля Е.П. Психологические особенности профессионального становления будущего психолога в условиях современного общества

Представлены результаты теоретического анализа проблемы профессионального становления личности психолога на этапе профессионального обучения. Рассмотрена роль профессионального самосознания и профессионального самоотношения в процессе профессионального становления будущего психолога.

Ключевые слова: профессиональное становление, профессионально-важные качества, профессиональное самосознание, профессиональное самоотношение.

Krykliia K.P. Psychological features of the professional becoming of future psychologist in the conditions of modern society

The results of the theoretical analysis of the problem of personal professional becoming during tuition are presented. The role of professional consciousness and professional selfattitude in the process of the professional becoming of future psychologist is defined.

Key words: professional becoming, professionally important qualities, professional consciousness, professional selfattitude.

УДК 159.9:35; 159.9:658.013

О.А. Куций

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ
ВИДІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ
В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА**

Вивчено застосування та ефективність видів психологічного впливу на підлеглих керівниками різних рівнів і напрямів діяльності. Зроблено висновок про сучасний стан застосування видів психологічного впливу, їх причини й найбільш ефективні з них у процесі управління.

Ключові слова: види психологічного впливу, ефективність діяльності керівника, ефективність психологічного впливу.

Постановка проблеми. Психологічний вплив входить у процеси праці, навчання, виховання, управління та інші сфери життєдіяльності. Діючи навмисно або ненавмисно на усвідомлюваному чи неусвідомлюваному рівнях, він може виконувати і позитивну, і негативну роль: мобілізувати або демобілізувати потенційні сили та здатності особистості та групи, підвищувати або знижувати трудову активність, формувати позитивні або негативні якості особистості. Феномени пси-